

„ISSP Társadalmi egyenlőtlenség (2019) és Környezet (2020)” (K129387) kutatás

Záró beszámoló

1.A két adatfelvétel lebonyolítása

A kutatás célja az International Social Survey Programme (ISSP) nemzetközi összehasonlító kutatás keretében a 2019-ben a társadalmi egyenlőtlenségekkel és 2020-ban a környezettel, környezetvédelemmel kapcsolatos attitűdök felmérése, a magyarországi empirikus adatfelvételek lebonyolítása és az ahhoz kapcsolódó első elemzések készítése volt.

A két adatfelvétel lehetővé teszi az egyenlőtlenségekkel kapcsolatos vélemények és a környezettel, illetve környezetvédelemmel kapcsolatos attitűdök megismerését nemzetközi összehasonlításban (jelenleg 45 ország tagja az ISSP konzorciumnak) és ezen kívül az attitűdök változásának a vizsgálatára is lehetőséget biztosít. Az ISSP kutatások nemzetközi és idősoros összehasonlító elemzéseit az teszi egyedülállóvá, hogy a kutatás külső és belső érvényességét, illetve megbízhatóságát (természetesen a kérdőíves technológia korlátai között) a kutatás nemzetközi szakmai szervezete, s számos módszertani és adatfelvételi ellenőrzést biztosító munkabizottsága a folyamat minden ízében felügyeli, s gondoskodik a nyilvánosságra kerülő adatbázis felhasználhatóságáról is.

A kutatás során sor került a két adatfelvétel előkészítésére és lebonyolítására. A kutatások kérdőívei az ISSP módszertanának megfelelően nemzetközi együttműködés keretében kerültek összeállításra. A kutatás keretében az angol nyelvű kérdőíveket magyarra fordítottuk. Az ISSP társadalmi egyenlőtlenség moduljának lekérdezésére a felnőtt népességet reprezentáló valószínűségi mintán, személyes lekérdezéssel (N=1015) 2019 áprilisában került sor. A kutatás második évére tervezett ISSP Környezet-modul felvételére a 2019. évi októberi Omnibusz adatfelvétel keretében zajlott. A vizsgálat 1000 fős, a felnőtt (a 18 éves és idősebb, állandó lakcímmel rendelkező, nem intézményes háztartásban élő) magyarországi lakosságot reprezentáló, valószínűségi mintán, személyes kérdezéssel készült. A két adatfelvétel után az angol nyelvű adatfájlt elkészítettük és archiválásra benyújtottuk az ISSP nemzetközi adatbázisokat összeállító szervezethez, a GESIS-hez. A kutatás során előálló adatbázisok a korábbi gyakorlatnak megfelelően a kutatói közösség számára ingyenesen hozzáférhetőek és kutathatók.

2.ISSP „Társadalmi egyenlőtlenség” modul 2019

Az *International Social Survey Programme (ISSP)* nemzetközi attitűdvizsgálat *Social Inequality (Társadalmi egyenlőtlenség)* moduljának 2019-es adatai alapján lehetőség nyílik a magyar társadalom egyenlőtlenségekkel kapcsolatos véleményeinek időbeli változását vizsgálni, mert a legutóbbi adatfelvétel előtt ezt a modult négy alkalommal 1987-ben, 1992-ben, 1999-ben és 2009-ben is lekérdezték.¹ A 2019-es adatok alapján nemzetközi összehasonlításra egyelőre korlátozottan van lehetőség, mert a végleges nemzetközi adatfájlt még nem hozták nyilvánosságra. Jelen esetben néhány kelet-európai országgal való összehasonlításra fogunk szorítkozni.

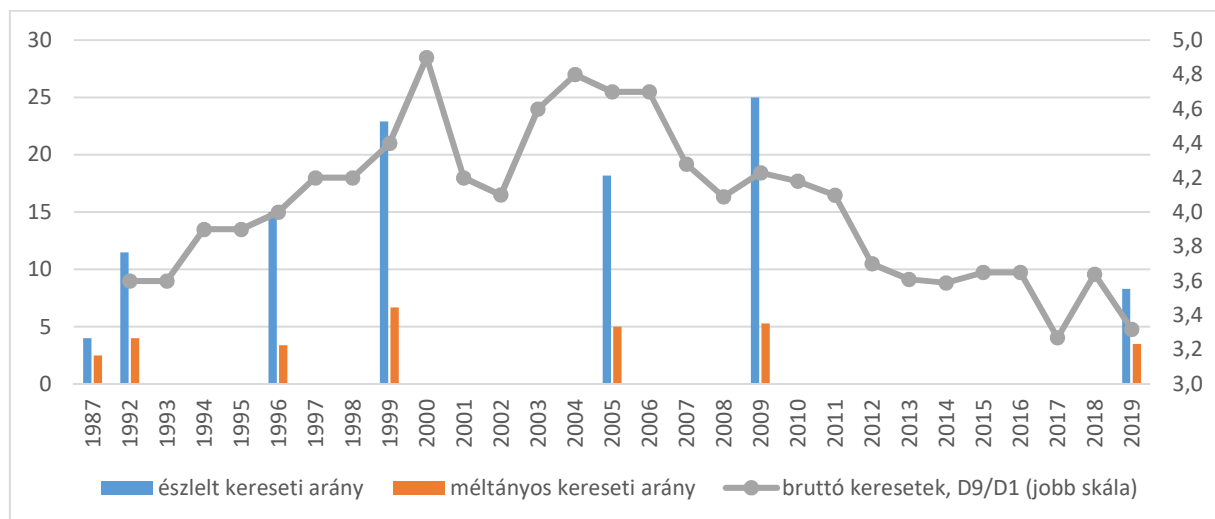
---

¹ A magyarországi kérdezés lebonyolítását minden esetben a TÁRKI végezte, 1987-ben 2606 eset, az 1992-es felvételben 1250 eset, 1999-ban 1208, 2009-ben pedig 1010 eset szerepelt a mintában. Mindegyik felvétel a magyar felnőtt népességre reprezentatív nem, kor és településtípus szerint.

Az egyenlőtlenségekkel kapcsolatos vélemények alakulásával kapcsolatos empirikus tanulmányok kimutatták, hogy a piacgazdasági átmenet éveiben a volt szocialista országokban nőtt az észlelt jövedelem egyenlőtlenség mértéke (Örkény és Székelyi 2000), de emellett megnőtt az elfogadott egyenlőtlenség mértéke is (Gijsberts 2002, Kelley és Zagorski 2004). Ennek ellenére a volt szocialista országok lakói körében a rendszerváltás után húsz évvel is nagyobbak mutatkoztak az egyenlőtlenségek elutasítása, mint a nyugat-európai piacgazdaságokban (ld. pl. Suhrcke 2001, Murthi és Tiongson 2009). Bár Magyarországon európai összehasonlításban az átlagosnál némileg alacsonyabb a jövedelmi egyenlőtlenségek mértéke, a kutatások tanúságai szerint a kétezres évek végén az EU tagországok közül Magyarországon volt az egyik legmagasabb a jövedelem-egyenlőtlenségek mértékét túl nagyoknak tartók aránya (Keller et al. 2009, Medgyesi 2012). Az ISSP legújabb adatai alapján ezért arra voltunk kíváncsiak, hogy hogyan alakult az elmúlt évtizedben a magyar lakosság kereseti és jövedelmi egyenlőtlenségekkel kapcsolatos véleménye.

A kereseti egyenlőtlenségekkel kapcsolatos attitűdök mérésére az ISSP-vizsgálat kérdőíve arra kérte a válaszadót, hogy néhány foglalkozás esetében becsülje meg az adott foglalkozást űzők fizetését, valamint jelöljön meg egy igazságosnak, méltányosnak tartott fizetést is, amennyit „kellene” keresnie egy adott foglalkozás képviselőjének. A foglalkozások listája úgy került összeállításra, hogy lefedje a foglalkozás-hierarchiát az alacsony presztízsű foglalkozásoktól a magasabb presztízsűekig. Az 1. ábrán egy magas (nagy állami vállalat vezetője) és egy alacsony presztízsű foglalkozás (szakképzetlen munkás) esetében becsült kereset összehasonlításával mérjük az észlelt kereseti egyenlőtlenség mértékét, és a méltányosnak tartott keresetek összehasonlításával pedig a méltányos, elfogadható kereseti egyenlőtlenséget². Az idősor alapján látható, hogy az észlelt kereseti egyenlőtlenség mértéke a tényleges kereseti egyenlőtlenségek alakulását követi: 1987 és 1999 között az észlelt egyenlőtlenség a tényleges kereseti egyenlőtlenségek emelkedő trendjével párhuzamosan nőtt, és 2009 és 2019 között is hasonló tendenciát figyelhetünk meg: mind a tényleges, mind az észlelt kereseti egyenlőtlenség csökkent.

1. ábra Észlelt, méltányos és valóságos kereseti egyenlőtlenségek

Forrás: saját számítás az ISSP 1987, 1992, 1999, 2009 és 2019 adatai alapján. Bruttó keresetek D9/D1 esetében Munkaerőpiaci Tükör 2020, KTI.

² Eljárásunk hasonló a szakirodalomban mások által alkalmazott módszerekhez (ld. pl. Gijsberts 2002, Kelley and Zagorski 2004, Osberg and Smeeding 2006).

Megjegyzés: észlelt kereseti arány a nagy állami vállalat vezetője és a szakképzetlen munkás esetében becsült kereset mediánjának hányadosa. A bruttó keresetek D9/D1 együtthatója a bruttó kereseteloszlás 90.percentilisének és 10. percentilisének hányadosa.

Ugyanezen kérdések alapján definiálható a kereseti egyenlőtlenségekkel kapcsolatos attitűd mérőszáma is, ami azt mutatja, hogy a becsült egyenlőtlenség hányadrészét tartja a válaszadó méltányosnak, elfogadhatónak (lásd 1. táblázat). Minél kisebb ez a szám, annál nagyobb a válaszadónak az észlelt egyenlőtlenségekkel szembeni ellenérzése. Az 1. táblázat adatai azt mutatják, hogy 1987 és 1999 között, a kereseti egyenlőtlenségek növekvő szakaszában egyre kritikusabbá váltak az emberek az egyenlőtlenségek mértékével kapcsolatban. 2009 és 2019 között, amikor a kereseti egyenlőtlenség mértéke csökkent, 38%-ról 61%-ra nőtt az elfogadott egyenlőtlenség aránya, tehát az észlelt egyenlőtlenség egyre nagyobb részét tartják elfogadhatónak a válaszadók. A legfrissebb adatfelvétel adatai szerint a vizsgált kelet-európai országok közül Szlovéniában Magyarországhoz hasonló az egyenlőtlenségek elfogadottsága, míg Csehországban és Horvátországban kevésbé elutasítóak a válaszadók az egyenlőtlenségekkel kapcsolatban, az észlelt egyenlőtlenségek nagyobb részét (70-74%-át) tartják méltányosnak.

1.táblázat Kereseti egyenlőtlenségekkel kapcsolatos attitűd alakulása néhány kelet-európai országban

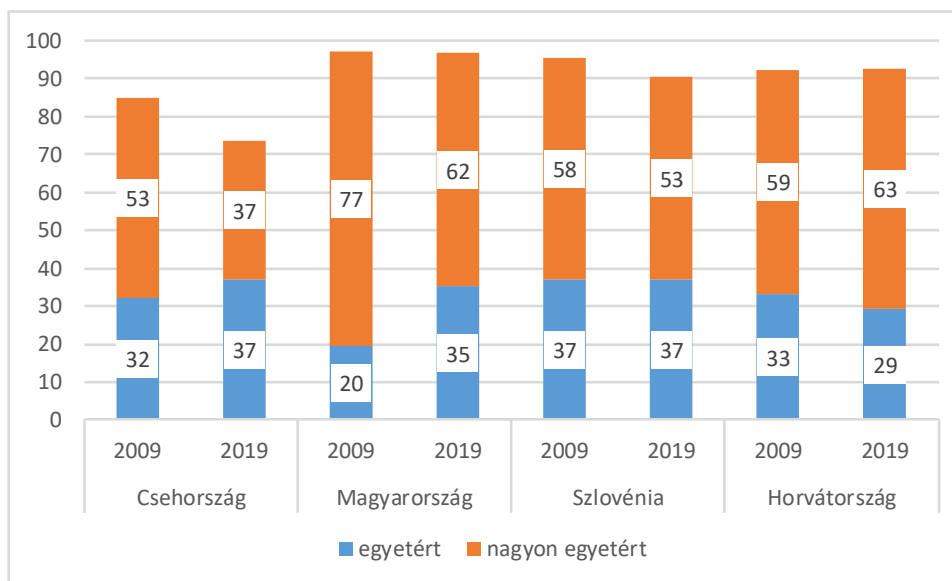
	1987	1992	1999	2009	2019
Egyenlősítő attitűd= Méltányos/észlelt arány					
Csehország		73%	59%	54%	70%
Magyarország	80%	54%	46%	38%	61%
Szlovénia		58%	57%	44%	57%
Horvátország					74%

Forrás: saját számítás az ISSP 1987, 1992, 1999, 2009 és 2019 adatai alapján.

Megjegyzés: Az észlelt kereseti egyenlőtlenség három magas presztízsű foglalkozás (miniszter, nagy állami vállalat vezetője, orvos) esetében megjelölt becsült fizetéseknek a szakképzetlen munkás becsült fizetéséhez viszonyított értékeinek átlaga. A méltányos kereseti egyenlőtlenség a három magas presztízsű foglalkozás esetében megjelölt méltányos fizetéseknek a szakképzetlen munkás méltányos fizetéséhez viszonyított értékeinek átlaga.

Az ISSP vizsgálat a jövedelmi egyenlőtlenségekkel kapcsolatos attitűdök mérésénél megkérdezi a válaszadót, hogy mennyire ért egyet azzal az állítással, hogy az adott országban a jövedelmi egyenlőtlenségek túl nagyok. A 2. ábra adatai alapján látható, hogy Magyarországon a lakosság túlnyomó többsége egyetért vagy teljesen egyetért ezzel az állítással. A vizsgált országok közül nálunk egyértelműen magasabb a jövedelmi egyenlőtlenségeket túl magasnak tartók aránya, mint Csehországban, de kisebb mértékben a másik két országra jellemző értéket is meghaladja. Ugyanakkor az időbeli változás azt mutatja, hogy valamivel kevésbé elégedetlen a társadalom a jövedelmi egyenlőtlenségek mértékével 2019-ben, hiszen a teljesen egyetértők aránya csökkent 77%-ról 62%-ra.

2.ábra „A jövedelmi egyenlőtlenségek túl nagyok” állítással egyetértők aránya (%)

Forrás: saját számítás az ISSP 1987, 1992, 1999, 2009 és 2019 adatai alapján.

Összességében tehát a 2019-es vizsgálat adatai alapján a magyar lakosság kevésbé tartja elfogadhatatlannak a kereseti egyenlőtlenségek illetve a jövedelmi egyenlőtlenségek mértékét 2019-ben mint egy évtizeddel korábban. Ezt úgy is interpretálhatjuk, hogy a gazdasági növekedés felgyorsulása és az egyéni életkörülmények javulása, Hirschmannak az „alagút effektus”-sal kapcsolatos elméletének megfelelően, növelte az egyenlőtlenségekkel kapcsolatos toleranciát.

3.ISSP „Környezet” Modul 2020³

Az ISSP „Környezet” modulja a környezeti problémákkal és környezetvédelemmel kapcsolatos véleményeket, a környezetvédelmi politikai aktivitást és a mindennapi döntésekben megnyilvánuló környezettudatosságot vizsgálta. Az értékszociológiai vizsgálatok szerint Magyarországon a posztmaterialista értékek – ide értve a környezet-védelemmel kapcsolatos értékeket – általában kevésbé jellemzőek a lakosságra, mint a nyugat-európai országokban (Füstös és Szalma 2010). Az International Social Survey Programme (ISSP) 1993-as (Franzen és Vogl 2013) adatai szerint Magyarországon volt a legalacsonyabb a környezeti problémákkal törődők aránya (40,7%), ami több kelet-európai országra (Csehország, Lengyelország, Oroszország) jellemző értéknél is alacsonyabbnak bizonyult. Az ISSP adatai alapján a rendszerváltástól 2010-ig tartó időszakban a poszt-szocialista országok klímaváltozással kapcsolatos attitűdjei nem közeledtek számottevően a nyugati országokéhoz, amit leginkább a politikai attitűdök és értékek állandóságával, valamint a vártnál gyengébb gazdasági fejlődéssel és demokratizálódással magyaráznak kutatók (Chaisty, 2015; McCright et al., 2015). Az ISSP „Környezet” modulját eddig háromszor, 1993-ban, 2000-ben és 2010-ben kérdezték le, de Magyarország csak az 1993-as hullámban vett részt, ezért a kutatásban való részvétel hiánypótló jellegű, és lehetővé teszi a lakosság környezettel és környezetvédelemmel kapcsolatos attitűdjeinek vizsgálatát.

³ Az összefoglaló Schneider és Medgyesi (2020) alapján készült.

Annak ellenére, hogy a közéletben és a médiában is intenzívebb lett a környezeti problémákkal kapcsolatos párbeszéd, a magyar lakosság csupán 9,6%-a gondolja úgy, hogy ma Magyarországon a két legfontosabb kérdés egyike a környezet⁴. A válaszadókat leginkább az egészségügy és a szegénység helyzete foglalkoztatja. Habár a magyarok számára vannak nagyobb prioritást élvező ügyek, a lakosság több, mint fele (56,3%) aggódik nagyon, vagy valamennyire a környezetet érintő problémák miatt⁵. Azonban ez az nyugtalanság bizonyos társadalmi csoportokra jellemzőbb, mint másokra: a budapesti lakosok (61%) és a községben élők (59%) körében nagyobb mértékű az aggodalom, mint a városiaknál (47-56%), valamint a diplomások (71%) is nagyobb arányban számoltak be aggodalomról, mint az alacsonyabb iskolázottságúak (49-57%). A környezeti problémák közül a klímaváltozást jelölték meg legtöbbször a legfontosabb problémának (27%), ami nem meglepő annak a fényében, hogy a közbeszédben egyértelműen dominál a róla folytatott diskurzus. A második legfontosabbnak ítélt probléma a légszennyezés (18%), a harmadik pedig a vegyszerek és rovarirtók használata (13%) volt (ld. 3. ábra). A környezetvédelemmel kapcsolatos véleményekben változást tapasztalható 1993-hoz képest. Általánosságban az mondható el, hogy a magyar társadalmat jobban foglalkoztatja a környezet témája, mint 1993-ban és inkább bizakodik a tudományban, hogy megoldást kínál a környezeti problémákra és kevésbé gondolja, hogy a gazdasági növekedésre van szükség a természet megóvásához.

3. ábra A legfontosabbnak vélt környezeti problémák aránya Magyarországon

Összességében a klímaváltozás tényéről szinte teljes társadalmi konszenzus van. A magyar társadalmat – ha nem is gondolja prioritásnak a környezet problémáit – foglalkoztatja a klímaváltozás és a környezet védelme. Mindemellett a témába való bevonódás különböző társadalmi csoportokra jellemzőbb: az adatokból kirajzolódik egy fiatalabb, budapesti, középosztálybeli réteg, akik a környezet problémáinak kérdésében nézeteikkel leginkább igazodnak a nemzeteket átívelő, úgymond „mainstream” véleményekhez, ami a klímaváltozás jelenségét ragadja meg és hangsúlyozza az emberi tevékenység hatását a környezetre.

Korábbi kutatások a környezetvédelemmel kapcsolatos cselekvések esetében és megállapították, hogy a környezeti politikai aktivitás és a környezettudatos mindennapi

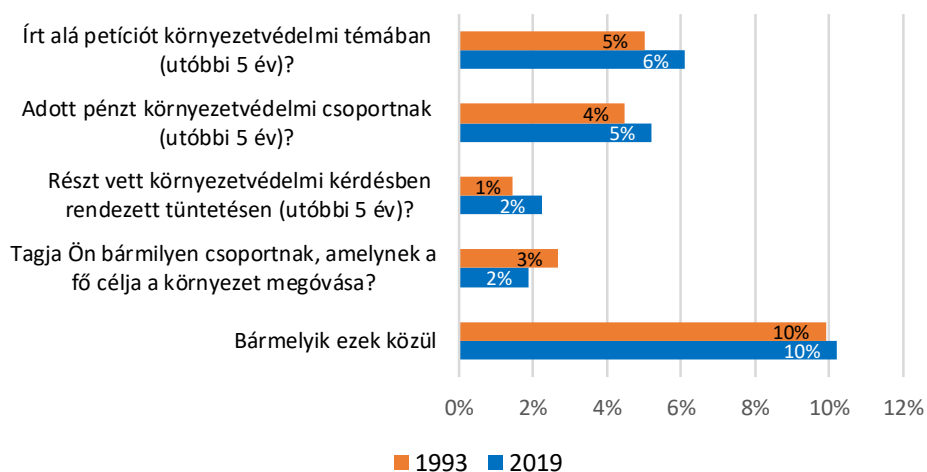
⁴ Melyik a legfontosabb kérdés ma Magyarországon? Melyik a második legfontosabb? kérdésekre adott válaszok alapján.

⁵ Általánosságban mennyire aggódik a környezetet érintő kérdések miatt? 1-egyáltalán nem aggódik, 5 – nagyon aggódik.

cselekvések két különböző dimenzióját jelentik az ilyen típusú magatartásnak, ezért külön vizsgáljuk ezt a két metszetet. A környezettudatos mindennapi magatartás előfordulása jelentősen nőtt 1993 és 2019 között. Azok körében, akiknek településén elérhető volt a szelektív szemétszállítás⁶, 22%-ról 44%-ra nőtt azok aránya, akik mindig szétválogatják a hulladékot, és 39%-ról 4%-ra csökkent azok aránya, akik sosem cselekszenek így. Hasonlóképpen növekedett azok aránya is, akik rovarirtó és vegyszerek használata nélkül termesztett gyümölcsöt, zöldséget vásárolnak. 2019-ben mindig vagy gyakran ilyen zöldséget/gyümölcsöt vásárol az érvényes választ adók 39%-a, szemben az 1993-as 24%-kal⁷. A környezet érdekében csökkentett autóhasználat is egyre népszerűbb szokás a magyar lakosság körében⁸: 10%-ról 24%-ra nőtt azok aránya, akik mindig vagy gyakran így döntenek és 71%-ról 32%-ra csökkent azok aránya, akik sosem cselekednek így.

A környezetvédelemmel kapcsolatos politikai aktivitás vizsgálatára az ISSP kutatás megkérdezte, hogy a válaszadó tagja-e olyan csoportnak, amelynek a fő célja a környezet megóvása vagy megőrzése, másrészt felméri, hogy a válaszadó az utóbbi öt évben írt-e alá petíciót környezetvédelmi témában, adott-e pénzt környezetvédelmi csoportnak és vett-e részt környezetvédelmi kérdésben rendezett tüntetésen, demonstráción (ld. 4. ábra). A leggyakoribb politikai aktivitás a környezetvédelem érdekében a petíció aláírása, melyről 6% számolt be. Anyagi támogatást környezetvédelmi csoportnak a válaszadók 5%-a adott, környezetvédelmi tüntetésen pedig 2% vett részt az elmúlt öt évben. A válaszadók 2% tagja olyan csoportnak, amelynek célja a környezet megóvása. Összességében a megkérdezettek 10%-a számolt be valamilyen környezetvédelmi politikai aktivitásról. Az 1993-as adatokkal összehasonlítva megállapítható, hogy nem történt lényeges változás a környezetvédelmi célú politikai aktivitásban, egy negyedszázaddal korábban és most is a válaszadók egytizede érintett ilyen tevékenységben.

4. ábra Környezetvédelem érdekében kifejtett politikai aktivitás előfordulása

A környezetvédelemmel kapcsolatos vélemények és cselekvések alapján szegmentációs eljárással a lakosság klímaattitűdjének érdekes mintázatát tártuk fel. Az *aggadó tétlenkedők*

⁶ Az ISSP 1993-as adatfelvételében a válaszadók 21%-a mondta, hogy a szelektív szemétyűjtés nem megvalósítható a lakóhelyén, a jelenlegi adatfelvételben mindössze 3% válaszolta ugyanezt.

⁷ Az 1993-as adatgyűjtésben 16% mondta, hogy vegyszermentes zöldség/gyümölcs nem elérhető a lakóhelyén illetve 20% válaszolta, hogy sosem vásárol ilyen terméket.

⁸ Az ISSP 1993-as hullámában válaszadók 53%-a nem rendelkezett autóval, így nem tudta megválaszolni a kérdést, az ideai adatfelvételben ez az arány már csak 32% volt.

csoportja a klímaváltozásról alkotott vélemények főáramával azonosul és aggodalmát is kifejezi a problémákkal kapcsolatban, azonban tevékenységükkel és hajlandóságukkal nem enyhítik negatív érzelmeiket. Fordított logikát követ a csendes *elkötelezettek csoportja*, akik a klímaváltozás üzenete mellett más környezeti károkat is hasonlóan fontosnak látnak, és nem is aggódnak túlzottan a környezeti problémák miatt, azonban környezettudatos viselkedésükkel és cselekvési attitűdjeikkel mégis a környezetvédelem melletti elkötelezettségüket bizonyítják. Hasonlóképp elkötelezettek a *környezettudatos polgárok*, akik a legaktívabb képviselői a klímavédelemnek és mutatnak jó példát az egész társadalomnak. Mivel a környezeti problémák nem foglalkoztatják őket, a *kényelmes középosztály* jólétét féltve nem hajlandó fogyasztási szokásairól lemondani, azonban más áldozatra részben hajlandók. Konzisztens hozzáállást mutatnak a *passzív szűkölködők*, akik relatív rossz anyagi helyzetük és alulinformáltságuk miatt kevésbé foglalkoznak a környezetvédelem kérdésével.

Hivatkozások:

- Chaisty, P. – Whitefield, S. (2015): Attitudes towards the environment: are post-Communist societies (still) different?, *Environmental Politics*, 24(4), 598-616.
- Füstös L. – Szalma I. (2010): A változó értékrendszer 2010/1. Értékválság, MTA SZKI, Budapest.
- Franzen, A. – Vogl, D. (2013): Two decades of measuring environmental attitudes: A comparative analysis of 33 countries. *Global Environ. Change* 23(5), 1001-1008.
- Hirschman, A. O. – Rothschild, M. (1973): The Changing Tolerance for Income Inequality in the Course of Economic Development, *The Quarterly Journal of Economics*, 87(4), 544-566
- Keller T., – Medgyesi, M. – Tóth I.Gy. (2009): Analysing the link between measured and perceived income inequality in European countries Research note 8/2009 Social Situation Observatory, European Commission Directorate-General Employment, Social Affairs and Equal Opportunities.
- Kelley, J. – Zagorski, K. (2004): Economic Change and the Legitimation of Inequality: The Transition from Socialism to the Free Market in Central-East Europe, *Research in Social Stratification and Mobility*, 22, 319-364.
- McCright, A. M. – Dunlap, R. E. – Marquart-Pyatt, S. T. (2015): Political ideology and views about climate change in the European Union, *Environmental Politics*, 25(2), 338-358.
- Medgyesi M. (2012): Egyenlőtlenségek iránti attitűdök Magyarországon Társadalmi Riport 2012 szerkesztette: Kolosi Tamás - Tóth István György TÁRKI: Budapest, 2012 ISSN 1216-6561
- Murthi M. – Tiongson, E. R. (2008): Attitudes to Equality: The Socialist Legacy Revisited. *Comparative Economic Studies* 51(3), 344-366.
- Osberg, L. – Smeeding, T. (2006): “Fair” Inequality? Attitudes toward pay Differentials: The United States in Comparative Perspective. *American Sociological Review*, 71, 450–473.
- Örkény, A. – Székelyi M. (2000): Views on Social Inequality and the Role of the State: Posttransformation Trends in Eastern and Central Europe, *Social Justice Research*, 13 (2), 199-219.
- Schneider, M. – Medgyesi, M. (2020): Környezettel és környezetvédelemmel kapcsolatos lakossági attitűdök változása Magyarországon in. Kolosi, Szelényi, Tóth (szerk.): Társadalmi Riport 2020, Budapest: TÁRKI, 500-521.
- Suhrcke, M. (2001): Preferences for Inequality. East vs. West. UNICEF Innocenti Working Paper 89.